

„ELVESZTETTÜK FERDINÁNDOT.”

Forgách Ferenc I. Ferdinánd bécsi gyászszertartásán
elhangzott gyászbeszéde.¹

“WE HAVE LOST FERDINAND.”

The Funeral Oration Delivered by Ferenc Forgách at the Viennese Obsequies
of Ferdinand I, Holy Roman Emperor

Guitman Barnabás

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

*Magunk között nagyon jól tudjuk, hogy soha, senki
ezen a világon nem volt tárgyilagos. (Rejtő Jenő:
Az utolsó szó jogán)*

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a tanulmány Forgách Ferenc I. Ferdinánd királyról mondott halotti beszédének első magyar fordítását kíséri. A beszéd nem hagyományos udvari dicsőítésként, hanem tudatosan megalkotott humanista *oratio funebris*ként jellemezhető. Az elemzés a szöveget történeti kontextusába helyezi, miközben retorikai felépítésére, eszmei céljaira és intertextuális alapjaira egyaránt összpontosít. Külön figyelmet kapnak a klasszikus toposzok és az ókori szerzőkre (Cicero, ifjabb Plinius) tett burkolt utalások, amelyeket a kor művelt közönsége könnyedén értelmezhetett, a mai olvasók számára azonban többnyire rejtve maradnak. E rétegek feltárásával a tanulmány rávilágít a beszéd szerepére a dinasztikus folytonosság legitimálásában és egy keresztény-humanista politikai vízió megfogalmazásában.

ABSTRACT

This study accompanies the first Hungarian translation of Ferenc Forgách's funeral oration for King Ferdinand I. The speech may be characterized not as a conventional piece of courtly praise, but as a consciously crafted humanist *oratio funebris*. The analysis situates the text within its historical context, while also focusing on its rhetorical structure, intellectual aims, and intertextual foundations. Particular attention is given to classical topoi and to implicit references to ancient authors (Cicero, Pliny the Younger), which could be readily interpreted by the educated audience of the time but largely remain obscure to modern readers. By uncovering these layers, the study highlights the oration's role in legitimizing dynastic continuity and in articulating a Christian-humanist political vision.

---

¹ Jelen írás a 2024. december 4-én Eperjesen „A reformáció és ellenreformáció kora a forrásokban” című nemzetközi konferencián elhangzott előadásom szerkesztett, bővített változata.

Kulcsszavak: halotti beszéd; humanista retorika; Habsburg-monarchia; antik recepció; dinasztikus legitimáció

Keywords: funeral oration; funeral oration; humanist rhetoric; Habsburg monarchy; classical reception; dynastic legitimacy

Bevezetés

I. Ferdinánd császár és király hosszas betegeskedést követően halt meg 1564. július 25-én este hét órakor. Tüdőbetegsége miatt bekövetkező halála nem érte váratlanul a környezetét, sőt a korabeli leírásokból ismert, hogy az uralkodó utolsó hónapjaiban tudatosan készült a távozásra.² A temetési szertartásra azonban különböző okok miatt mégis több mint egy év múlva került sor, ami szokatlanul hosszú idő. Ferdinánd végakarata szerint Prágában kívánt nyugodni felesége mellett, így egy bécsi és egy prágai rendezvény megszervezése is szükséges volt.³ Másrészt az új királyt, Miksát saját krónikus betegségei és a magyarországi, valamint az erdélyi politikai helyzet is aggasztotta. Így gyakorlatilag öccsére, a középső fiúra, Ferdinándra maradt a szervező munka, aki cseh helytartóként amúgy is már hosszú ideje az udvari reprezentatív ünnepségek fő szervezője, kitalálója volt.⁴

A bécsi temetési ünnepségre és szertartásra végül 1565. augusztus 6-7-én, a prágaira pedig augusztus 20-21-én került sor. A kora újkori politikai metakommunikáció csúcsteljesítményeként is értelmezhető bécsi majd a prágai szertartások a késő középkori burgundiai udvar pompáját követték.⁵ Az összetett, tudatosan megszerkesztett jelképrendszer, a gyászmenetben megfogalmazott narratíva, az érzelmekre ható pompa és látványvilág nem pusztán Ferdinándról szólt, hanem a dinasztia politikai hatalmának, legitimációs igényeinek és küldetéstudatának megjelenítését is célozta. Jelen írásnak azonban nem célja a temetés teljes egészének részletezése, egyedül a Bécsben augusztus 7-én tartott rekviemen elhangzott gyászbeszédet mutatom be. A bécsi gyászmisén a Szent István dómban Oláh Miklóssal, az esztergomi érsekkel együtt Forgách Ferenc, váradi püspök celebrálta, és

² *Václav Bůžek*: Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních. *Český časopis historický* 112. (2014) 402–431. itt: 414–415.

³ *Václav Bůžek*: Die Begräbnisfeierlichkeiten nach dem Tod Ferdinands I. und seiner Söhne. *Historie – Otázky – Problémy* 7. (2015) 260–273. itt: 261.

⁴ *Václav Bůžek*: Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních. *Český časopis historický* 112. (2014) 402–431. 418–419.

⁵ Vö. *Bůžek, V.*: Ferdinand I. i. m. 421–426.; *Bůžek, V.*: Die Begräbnisfeierlichkeiten i. m. 262–266.; *Pálffy Géza*: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* 47. (2005) 241–275.

ő mondta el a szinte az eseménnyel egyidőben nyomtatásban is megjelent gyászbeszédet.

Forgách Ferenc rövid életrajza⁶

1535 körül született, protestáns családban, majd még a tizenévesen, hogy egy hatalmaskodásból adódó kegyvesztést a család elkerüljön, katolizált testvéreivel együtt, így került Oláh Miklós körébe.⁷ Talán még húsz éves sem volt, amikor megkapta az egri örkanonoki címet, ezt követően pedig 1553–1555 között Padovában folytatott egyetemi tanulmányokat. Sorsát a két egyetemi év egész életében meghatározta, az elsajátított humanista latin nyelvű írás- és beszédkészség révén a tehetséges és elismert szónokok közé emelkedett. Első megmérettetése az 1556–57-es regensburgi birodalmi gyűlésen elmondott beszéde volt, ahol mint a magyarországi küldöttség feje szólalhatott meg a török ellen kérve a birodalmi rendek segítségét.⁸

Forgách követi megbízatásának a frissen elnyert váradi püspöki cím adott kellő tekintélyt. Az egyházmegyéjének jövedelmeiből azonban nem részesülhetett, mivel azt a formálódó erdélyi állam foglalta el. Ferdinánd ezért további tizedjövedelmekkel és a Magyar Kamarától kapott fizetéssel díjazta az ifjú Forgách szolgálatait, akinek a tevékenysége a Magyar Kancellária szervezeti kereteihez illeszkedett, mint királyi titkár kísérte az uralkodót külföldi útjaira, valamint a királyi oklevelek kiállításában működött közre.⁹

A korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy Ferdinánd bizalmát a több évnyi együtt töltött idő alatt maradéktalanul elnyerte. A már egyre gyakrabban betegeskedő király 1563 őszén, fiának, Miksának pozsonyi koronázásán több napot is egyhuzamban a Forgách által elfoglalt házában töltött, gyengélkedése miatt még a koronázási lakomát is kihagyta.¹⁰

Ez a bizalmi kapcsolat és Miksa beleegyezése egyaránt azt eredményezte, hogy végül Ferdinánd bécsi gyászszertartásán, a Szent István

⁶ Forgách életére, pályájára vonatkozóan lásd *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest. 2015. 125.; *Almási Gábor*: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai. Századok 140. (2006) 1405–1440.; *Sörös Pongrácz*: Forgách Ferenc élete. Századok 30. (1896) 519–541, 634–648.; *Bártfai Szabó László*: Ghymesi Forgách Ferenc 1535–1577. Budapest. 1904.

⁷ Vö. *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1406–1407.

⁸ *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedeleme alatt. In: Humanista történetírók. Szerk. *Kulcsár Péter*. Budapest. 1977, 708. *Sörös P.*: Forgách Ferenc i. m. 523–524. *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1407.

⁹ *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1408. Vö.: *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. Századok. 148. (2014) 1131–1155.

¹⁰ Vö. *Bűzek, V.*: Ferdinánd I. i. m. 406. *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1410.

dómban a váradi püspök tarthatta a halotti beszédet. A későbbiekben azonban Forgách egyre inkább kiszorult a belső döntéshozói körből, Miksa egyre kevésbé tartott igényt a szolgálataira, fizetése is késett vagy elmaradt, alkancellári tisztségét elvesztette, a vágyott győri püspöki széket nem nyerte el. A végső lökést, indokot az udvarral való szakítás irányába talán Szigetvár 1566-os elvesztése jelentette számára.¹¹ Ezt követően Erdély és Itália között ingázva kereste helyét, és írta meg a kor magyarországi történetírásának csúcsteljesítményét¹², hogy majd aztán Itáliában, Padovában érje utol a halál 1577-ben.

Forgách Ferenc gyászbeszéde

A 16. század derekán az uralkodói temetések során elhangzott halotti beszédek gazdag és sokszínű hagyományból építkeztek, amelyben az antikvitás görög és római szerzőitől éppúgy merítettek, mint a középkor keresztény kegyességi irodalmából. A nyomtatás terjedésének hatására a műfaj a kora újkor és az újkor folyamán különös virágzásnak indult és az eddigiekénél is hangsúlyosabb szerepet kapott a reprezentációban.¹³

Az uralkodói temetések kapcsán írt, és elhangzott vagy csak nyomtatásban megjelent halotti beszédek igazi klasszikus orációk voltak. Ezek célja nem pusztán a gyászolók vigasztalása és az elhunyt életének méltatása volt. Nem elégedtek meg azzal, hogy a bűnök megbocsátását és a feltámadást hangsúlyozva kegyességi érzületet keltsenek a hallgatóságban, hanem a dinasztia és a világi hatalom, az adott uralkodóház reprezentációs szempontjait is figyelembe vették. A felkért vagy önként jelentkező szónok számára a halotti beszéd a nyilvánosságban, a hatalmi hierarchiában betöltött szerepét is demonstrálta, egyúttal saját pozícióinak erősítését is szolgálta.

Forgách beszéde minden tekintetben megfelelt a kor kívánalmainak, amint erről Istvánffy Miklós is megemlékezett: *Forgách Ferenc váradi püspöktől életéről s az ország gondja viselésében való dicséretekről, bőkezűségéről, kegyelmességéről s egyéb királyi jószágos cselekedetiről igen szép oratio mondaték.*¹⁴ A váradi püspök magabiztosan építette fel mondandóját, a

¹¹ Almási G.: Variációk az értelmiségi i. m. 1418.

¹² Forgách F.: Emlékirat i. m. Latin kiadás: Ghymesi Forgách Ferencz nagyváradi püspök Magyar históriája, 1540–1572. Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XVI. Pest. 1866.

¹³ Újabbán Móré Tünde foglalkozott főúri és nemesi temetési beszédek reprezentációs szerepével. *Móré Tünde: A főúr mint hős a 17. század elején: Temetési orációk Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett.* In: Sodalitates quondam et nunc = Tudós társaságok egykor és ma. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Molnár Dávid. Szeged. 2025. 375–386. *Móré Tünde: A halotti oráció mint az utóélet első állomása: Révay Péter életpályája Hrabéczy Rafael halotti orációjában.* In: A Szent Korona első kutatója. Tanulmányok Révay Péter koronaórról és munkásságáról. Szerk. Pálffy Géza – Tóth Gergely. Budapest. 2024. 287–304.

¹⁴ Idézi Pálffy Géza: *Pálffy G.: Magyar címerek i. m. 241–242.*

szövegén szinte érződik a tanult ember öröme és büszkesége, hogy tudásával a nyilvánosság előtt szerepelhet. Forgách gyászbeszédében keveredik a reális megfigyelésből, tapasztalatból következő méltatás az esetenként a műfaj elvárásai szerinti mértéktelenül túlzó dicsérettel. A beszéd textusa gazdag tárháza az antik auctoroktól vett fordulatoknak, szóképeknek, amelyek a romlottabb vagy egyszerűbb középkori latin nyelvismeret birtokában szinte érthetetlennek tűnhettek. Valamint benne van a műfaj által megengedett, sőt elvárt hízelgés, amellyel elsősorban Ferdinánd legidősebb fiának és uralkodói címeiben örökösének, Miksának jóindulatát igyekszik elnyerni, és amely Forgách őszinte csalódására és bánatára csak felületes és gyorsan múló rokonszenvet eredményezett számára.

A beszéd elején Isten segítségét kéri, mivel, ahogy többször is hangsúlyozza, kevésnek érzi magát a feladat súlyához. A halotti beszédek felépítésére általában igaz, hogy az elhunyt dicsőítése és az elvesztése miatti fájdalmat megfogalmazó bekezdések a közönség számára reményt adó résszel folytatódnak. Forgách ezzel nem vár, hanem mintegy előre szaladva a *captatio benevolentiae* részeként rögtön Miksa dicsőítésébe kezd. Majd további túlzóan álszerű megnyilvánulásokat követően tér rá Ferdinánd méltatására. Úgy véli, hogy az elhunyt uralkodó tettei, lelki jámborsága és erkölcsi szentsége alapján eleget élt az üdvösséghez, viszont halála az országai és az egész keresztény világ számára hatalmas veszteség, ezért kétségtelenül indokolt a hatalmas gyász, amelynek kifejezésére szinte lehetetlen megfelelő szavakat találni.

A dinasztikus államok korában az uralkodó dicsőítése elválaszthatatlan házában a méltatásától. Történelmi, már-már üdvtörténeti távlatot vázol fel a szónok, mikor Ferdinánd őseinek nagyságáról értekezik. Ferdinánd már gyermekkorában tisztában volt a dinasztikus örökség kötelező erejével, tudatosan készült az uralkodói szolgálatra. E részekben már némi történelmi adat is előkerül, – Aragóniai Ferdinánd és Miksa örökségének felosztását közli –jóllehet ilyen téren kifejezetten szűkmarkúan fogalmaz a szerző. Forgách úgy véli, Ferdinánd nem elsősorban örökségként szerezte országait, hanem egyedülálló kiváló erényei, tehetsége juttatták hozzá. Jóllehet általánoságában rengetegszer dicséri hadi erényeit, Ferdinánd uralkodásának idejéből Forgách egyetlen hadi eseményt emelt ki (Bécs 1529-es sikeres védelme). A többi esemény felsorolását azzal a gyengének tűnő szónoki fordulattal hárítja el, hogy erre nem elegendő a számára biztosított idő. Más kérdés, hogy igazán győztes, a kortársakat ámulattal eltöltő csatát vagy háborút reálisan tényleg nehezen tudott volna Ferdinándhoz kapcsolni.¹⁵

Forgách joggal emeli ki viszont az uralkodó tettei közül a vallásbéke megteremtéséért való szüntelen fáradozásait. A kor felfogása szerint ugyan vallja, hogy az üdvösség kérdésében keletkező szakadás a legsúlyosabb

¹⁵ Vö.: „Egyéb erényei miatt méltán dicsérhetjük, de a katonáskodást – a királyok páratlan díszét – személyesen nem gyakorolta,…” *Forgách F.*: Emlékirat i. m. 810.

csapás, hiszen ez a túlvilági kárhoyattal fenyeget, viszont Ferdinand ennek a kérdésnek a rendezésében is elsősorban a tárgyalásos útra törekedett. E tekintetben való rugalmasságát több történész méltatója is elismerte, például Paula Sutter Fichtner, Ernst Laubach, vagy Alfred Kohler.¹⁶

Ferdinánd lelki tulajdonságai közül a szónok a fegyelmezettséget és a szelídséget külön is méltatta. E tulajdonságai szépen egybecsengenek Ferdinand fiainak szóló levelében lévő intelmekkel, amelyeket maga és fiai elé elvárásként támasztott.¹⁷ Forgách kiemeli még, hogy folyamatos tanulás, kíváncsiság jellemezte az uralkodót, rendkívül aktívan tanulmányozta a történelmet, minden tudásra nyitottnak bizonyult. Ezek a méltató részek egybecsengenek a király önképével éppúgy, mint a történeti szakirodalom megállapításaival.¹⁸ Pozitívumként említi még, hogy a hízelgőket megvetette Ferdinand, a méltóságokat nem kegyből, hanem alkalmasság szerint osztotta ki az arra méltónak.¹⁹

A gyászbeszéd metakommunikációs rétegei

Forgách Ferenc alakja és az általa elmondott és közzétett beszéd tökéletes példája annak, hogyan fonódott össze a 16. században a magas irodalom (humanista retorika), a személyes karrierépítés és a nagypolitikában a rendi érdekek reprezentációja. A beszéd és annak azonnali kinyomtatása semmiképpen sem tekinthető a hűséges alattvaló és bizalmas barát pusztá

¹⁶ *Paula Suttner Fichtner*: Ferdinand I: Wider Türkennot und Glaubensspaltung. Graz. 1986, 241; *Ernst Laubach*: Ferdinand I. als Kaiser. Politik und Herrscherauffassung des Nachfolgers Karls V. Münster. 2001. 727–735; *Alfred Kohler*: Ferdinand I., 1503–1564: Fürst, König und Kaiser. München. 2003. 317.

¹⁷ *Guitman Barnabás – Ujj Zoltán*: „Igaz, tiszta és dicséretes hitünkben és valásunkban megmaradjatok”: I. Ferdinand intelmei fiai számára 1547 telén. *Egyháztörténeti Szemle* 26. (2025) 111–135.

¹⁸ Ferdinand a politikai és vallási konfliktusok során rendszeresen támaszkodott történelmi és jogi érvekre. Amikor a pápával vitába keveredett császári címének elismerése miatt, ő maga irányította Georg Sigmund Seld birodalmi alkancellárt a korábbi kancellár könyvtárához, hogy ott kutasson a pápai és császári hatalom viszonyát tárgyaló források után. De többi tanácsadójától is elvárta a történelmi alaposágot: megbízta őket, hogy vizsgálják meg a 15. századi Habsburg uralkodók és a Szentszék közötti korábbi konfliktusok iratait. A Trienti Zsinat idején javasolta, hogy a császári küldöttség rendelkezzen egy kézikönyvtárral, amely tartalmazza a bázeli és a konstanzi zsinatok aktáit, valamint a korabeli teológiai vitairatokat. *Laubach, E.*: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 261, 365–366. Vö.: *Almási Gábor*: A respublica litteraria és a császári udvar a 16. század második felében. *Aetas* 20. (2005) 5–37. Különösen: 14–16, 31, 34–37. oldalak.

¹⁹ Almási Gábor idézi Dudith András egyik leveléből, hogy a királynak állítólag szokása volt mondogatni: „a jó bor és a jó emberek eredetét ne kutasd.” *Almási G.*: A respublica litteraria i. m. 12.

kegyeleti gesztusának. A beszéd egy mesterien felépített politikai művelet volt, amellyel Forgáchnak hármasképe volt.

1. Biztosítani a saját jövőjét az új királynál: az uralkodóváltás bizonytalanságában Forgách az udvari elit jelenlétében és a szélesebb nyilvánosság előtt is igazolni kívánta feltétlen hűségét az új uralkodóhoz, valamint szellemi felkészültségét is demonstrálta. Minderre nem csupán azért volt szüksége, hogy a meglévő pozícióját megőrizze az udvarban, hanem minden bizonnyal már ekkor többre vágyott, ambíciói a Magyar Kancellária vezetése felé hajtották, Oláh Miklós utóda kívánt lenni.²⁰

2. Programot adni az új uralkodónak (a magyar érdekek védelme): A humanista gyászbeszédnek volt egy a kortársak számára nem is annyira rejtett funkciója: miközben az elhunyt erényeit dicsérték, valójában az élő uralkodó számára kínáltak fel programot. Mindazt, amit Forgách Ferdinánd erényeként sorol fel, azok valójában a királyi örökös, Miksa felé megfogalmazott elvárások. A beszéd nemcsak Ferdinándot siratja, hanem feltűnően sokat és szinte elsősorban Miksával foglalkozik. A szövegben található „...felismeritek az atyai dicsőséget és jellemet fiában...” fordulat tipikus *captatio benevolentiae*, amellyel azt üzeni az új királynak: „Te vagy a méltó utód, támogatunk téged.” Amikor Forgách arról beszél, hogy Ferdinánd hallgatott a tanácsadóira, és nem volt gögös, az egy javaslat az új, esetleg kevésbé megfontolt uralkodónak: „Becsüld meg a magyar tanácsosokat – például engem –, ahogy apád tette.” A személyes törekvésein túl a magyar rendi igények, elvárások is megfogalmazódtak a beszédben. A beszéd egyik legfontosabb metakommunikációs rétege a Magyar Királyság fontosságának hangsúlyozása a Habsburg Birodalmon belül. Forgách azzal, hogy kiemelten említi a török elleni harcokat, Pannónia védelmét, Magyarországot nem egy periférikus, elpusztított tartományként, hanem a kereszténység védőbástyájaként, a Birodalom kulcsfontosságú elemeként pozícionálta. Forgách mindezzel megkísérel szelíd nyomást gyakorolni Miksára: „Apád védte a végeket, neked is ez a kötelességed!” Egyfajta segélykiáltást és politikai igénybejelentést fogalmaz meg az új bécsi kormányzat felé: „Mi adjuk a vért, cserébe figyelmet és forrásokat kérünk.” Ez nem pusztán egy elméleti „védőbástya” retorika, hanem a küszöbön álló, végzetes háborútól való félelem motiválta felhívás, amelynek egy év múlva Szigetvár és Gyula eleste szomorú aktualitást adott.

3. Demonstrálni saját írói-intellektuális fölényét az udvarban: az sem mellékes szempont, hogy Forgách önértelmezésében humanista tudósnek is tekintette magát. A beszéd megjelentetése, a csiszolt cicerói latin, a retorikai fordulatok mind azt szolgálták, hogy a szerzőt Európa-szerte – de legalábbis a Habsburg Monarchiában és a Szent Római Birodalomban – a *res publica litteraria* elismert tagjaként a művelt, egyúttal megkerülhetetlen

²⁰ Vö. Almási G.: Variációk az értelmiségi i. m. 1421.

államférfiak közé sorolják. Ebből is következik, hogy a gyászbeszéd valódi jelentése a klasszikus-humanista hagyományba ágyazva érthető meg igazán.

A gyászbeszéd klasszikus-humanista intertextuális szövetének elemei

Forgách beszéde nem egyéni műfaji kísérlet, hanem tudatosan illeszkedik a humanista uralkodói gyászbeszéddek (*oratio funebris / laudatio funebris*) hagyományába. A humanisták számára az antik irodalom művei közül a nagy személyiségek jellemzését, dicsőítését tartalmazó írások nyújtották azt a történeti és irodalmi háttérrel, amelyet kiválónak vélt kortársaik magasztalásához és emléküik megörökítéséhez használtak. Forgách a korabeli művelt hallgatóság számára felismerhető retorikai és gondolati *locus*okat aktivál, amelyek teljes és azonnali dekódolásához szinte biztos, hogy nem rendelkezett a szükséges műveltségi elemekkel az udvari elit többsége, vagy akár maga a király. A nyomtatást a beszéd elébb vázolt céljainak eléréséhez tehát ez a körülmény is elkerülhetetlenné tette.

A mintaszerűen szerkesztett oráció nem ötletszerűen válogatott parafázisok mozaikja, hanem tudatosan felépített intertextuális háló. A humanista gyászbeszéddek ekkor már több mint egy évszázados hagyományára támaszkodva Forgách a klasszikus és keresztény hagyományt úgy működteti, hogy a befogadó lehetőleg felismerje a mintákat, miközben a beszéd önálló, aktuálpolitikai üzenetet hordoz.²¹ Az alábbiakban a beszéd néhány humanista *tolvajnyelvi* összetevőjét kísérlem meg azonosítani.

A beszéd elején a szónoki alkalmatlanság toposza (*modestia oratoris*), amikor Forgách saját tehetségének elégtelenségét hangsúlyozza a tárgy nagyságához képest, szinte szóserint cicerói gondolat.²² Cicerónál ez egy tudatosan alkalmazott megnyilvánulás, amely célja a hallgatóság jóindulatának megnyerése volt: a szónok nem fellengzős vagy öntelt, hanem alázatot mutat a téma súlya vagy a közönség tekintélye iránt. A szerénység fokozza a szónok szavahihetőségét, a közönség szívesebben hallgat olyasvalakire, aki nem helyezi magát föléjük. A toposz funkciója Forgáchnál nem önleértékelés, hanem éppen ellenkezőleg, az elvárások megemlése, a latin irodalomban valamennyire is járatos hallgató számára ez a cicerói ethos azonnal felismerhető volt. A korabeli értő befogadó nem vette szó szerint, hanem azonnal felismerte a szónok erudícióját.

Ferdinánd erényeinek rendszere, tagolása, sorrendje (*virtus – prudentia – clementia – iustitia*) szintén cicerói elem Forgáchnál, a római rétor

²¹ Vö. *Klaniczay Tibor*: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században. Irodalomtörténeti Közlemények 86. (1982) 135–149. itt: 142.

²² Például: „Senkiben sincs oly túlaradó szellem, senkiben a beszéd vagy íráskészség, a kifejezésnek az a gazdagsága, mely tetteidet, C. Caesar, nem is mondom: kellőképpen méltathatná, csupán egyszerűen elsorolhatná.” (ford. Boronkai Iván) Marcellus érdekében 2 (Pro Marcellus) Vö. Archias, a költő védelmében 1-2 (Pro Archia); Tusculumi eszmecsere I, 1 (Tusculanae disputationes).

politikai antropológiáját követi.²³ A mai olvasó számára üres erkölcsi frázisnak tűnhetnek ezek a részek, valójában a korabeli értelmező számára egy ismert filozófia rendszer keretei közé helyezik az elmondottakat. A szigorú, de nem kegyetlen uralkodó képe a római jogi-erkölcsi gondolkodás egyik alappillére volt, Ferdinánd nem egyszerűen „jó király” ebben a megközelítésben, hanem cicerói értelemben vett eszményi államférfi.²⁴

Szintén hagyományos eleme a gyászbeszédnek, amikor az uralkodót népei szülőjének, atyjának nevezi a szónok. Forgách is így tesz, Ferdinándban olyan uralkodót veszítettek el, aki atyai érzülettel, jóindulattal, gondviseléssel, kedvességgel viseltetett alattvalói iránt. Igazságosság, mértékletesség, szelídség, bölcsesség jellemezte az uralkodót viselt dolgaiban. Úgy tudott elnéző atya lenni, hogy az nem ejtett csorbát méltóságának teljességén.²⁵

Forgách a kor szokása szerint nem szószerinti idézeteket ad, hanem parafrázálja a mintául választott klasszikus auctort. Így tehetett Plinius Traianus császárt magasztaló műve kapcsán is, más szavakkal, de ugyanazt mondja, az uralkodót nem a (vak)szerencse, hanem az isteni gondviselés juttatta trónra.²⁶ De Pliniusból meríthet akkor is, amikor Ferdinánd uralkodóvá válását, legitimitását a nép egyhangú kívánságával, támogatásával is magyarázza. A kimondatlanul elrejtett Traianus – Ferdinánd párhuzammal Forgách a hallgatóság számára a római császár-eszményt aktualizálja, és jeleníti meg Ferdinánd személyében.

Humanista, erasmusi közvetítéssel jelenik meg Forgách szövegében a római alapokból táplálkozó szent ágostoni igazságos háború (*bellum iustum*), – amelyet nem a dicsőségvágy, hanem a jogos védelmi helyzet tesz szükségessé – elgondolása.²⁷ Forgách úgy véli, nem az az igazi dicsőség, ha valaki hódító háborút vív, hanem ha sajátjaiért védekező háborúban ér el sikereket. Antik példákat, athéni és spártai hadvezéreket sorol fel, Ferdinánd hozzájuk hasonlóan védte az övét. Forgách bízik benne, hogy

²³ Vö. A kötelességekről I–II. (De officiis)

²⁴ „Kik a közigazgatás élén állanak, a törvényekhez legyenek hasonlatosak, melyek nem haragból, hanem méltányból szabnak büntetést.” (ford. Havas László) A kötelességekről I, 25.; „Semmi sem oly népszerű, mint a jóság, s erényeid közül egyik sem csodálatra méltóbb és kedvesebb számos híved számára, mint kegyességed.” (ford. Nótári Tamás) Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde 37. (Pro Ligario)

²⁵ Vö. „nem urunkról, hanem atyánkról beszélünk” (ford. Hoffmann Zsuzsanna) Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 2. (Panegyricus Traiani)

²⁶ Vö. *Caius Plinius Caecilius Secundus*: Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 1, 10.

²⁷ Vö. *Boda Mihály*: Az igazságos háború elmélete az antik államelméletekben. *Hadtudományi Szemle* 15. (2022) 99–113. doi: 10.32563/hsz.2022.1.7; *Szekeres Csilla*: „Igazságos háború”. Cicero *bellum iustum*-konceptiójától az ENSZ Alapokmányáig. *Klió* 16. (2007) 7–14.

Ferdinándhoz méltó lesz a fia, sőt még nagyobb is lesz nála, eredményesebb. Ezzel az érveléssel a szónok a hallgatóság számára egyértelműen azonosítható módon a török elleni háború jogi-teológiai legitimitását igazolja.

Amikor Forgách az ókori görög és római történelem említett hőseit idézi fel, nem egyszerűen történelmi műveltségét fitogtatta, hanem a mindenki által ismert antik nevekkal Ferdinándot helyezte el egy erkölcsi koordinátarendszerbe.²⁸ A hallgatóság számára nem történelmi illusztrációként érvényesültek ezek az *exemplumok*, hanem egy morális értékskálát jelentettek meg, amely azt jelentette, hogy Ferdinánd egy szinten áll az antik hőökkel.

Ferdinánd emberiségének (*humanitas*) és nagylelkűségének (*liberalitas*) hangsúlyozásával Forgách a kor humanista tudósainak mércéjével helyezi a legnagyobbak közé az elhunytat. A 15. századtól kezdve ugyanis a nagy emberek legfontosabb erényének a *humanitast* tartották a *liberalitas*-szal együtt. A *humanitas* alatt a klasszikus irodalom és szellemi örökség tanulmányozását is értették, amely által valódi műveltség és erkölcsi nagyság érhető el. Ezért egy eszményi uralkodónak nemcsak tanulmányoznia (*studia humanitatis*) kellett a klasszikus műveket, hanem bőkezűnek is kellett lennie azokkal szemben, akik ezeket művelték.²⁹

A fiú, Miksa legitimizálása a beszédben a római öröklési retorikát követi, azt az általános, a dicsőítő gyászbeszédeknel bevett gondolatot fogalmazza meg, amely szerint az elhunyt jeles, kiemelkedő tulajdonságai a trónörökösben élnek tovább. Az atyai erények továbbélése (a dinasztikus erénytranszfer) az utódban a római császárkori legitimációs retorika jól ismert eleme, amely a hatalom erkölcsi folytonosságát hangsúlyozza.³⁰ Az utód személyében fennmaradó uralkodói erények, tulajdonságok nyújtják a politikai garanciát egy remélt jobb állapot eléréséhez.

Ferdinánd halálának valóságmű leírása egyfajta erkölcsi tanítás szerepét tölti be.³¹ A klasszikus párhuzam ebben az esetben is Cicero, amit

²⁸ Vö. *Plutarkhosz*: Párhuzamos életrajzok (*Vitae parallelae*); *Valerius Maximus*: Emlékezetre méltó tettek és mondások kilenc könyve (*Factorum et dictorum memorabilium*). Az antik hőökkel való összehasonlítás kötelező, elhagyhatatlan eleme volt a humanista dicsőítő irodalomnak. Vö. *Klaniczay T.*: A nagy személyiségek i. m. 143.

²⁹ *Klaniczay T.*: A nagy személyiségek i. m. 144.

³⁰ Vö. Suetonius vagy Tacitus idealizált princeps-képével.

³¹ A források szerint Ferdinánd halála éppoly méltóságteljes volt, mint egész élete. Amikor megérezte közelgő végóráját, tudatosan kezdett felkészülni rá: utolsó napjait csendes imádságban és elmélkedésben töltötte. Halála előtt hosszasan szemlélte szeretett felesége arcképét, ugyanakkor birodalmának ügyeit sem hanyagolta el teljesen. Távozása békésen, szenvedés nélkül következett be, ami kortársai számára a szentek halálát idézte. Ferdinánd tudatos halálvárásáról lásd: *Bűzek, V.*: Ferdinánd I. i. m. 414–415. Vö. *Suttner Fichtner, P.*: i. m. 253. *Matthias Sittard*: Ad Pium IV. Pont. Max. de Caesaris Ferdinandi I. obitu Epistola e MS. In: Johann Georg

Forgách természetesen a keresztény felfogás szerinti jó halál képével elegyít.³² A beszédben elhangzó *exemplum mortis*, amely Ferdinánd előre látott, nyugodt szívvel várt, szentségekkel megerősített halálát festi le a korabeli hallgatóságban nem sajnálkozást keltett, hanem mintául szolgált: a jó keresztény így készül a halálra.

A „keresztény köztársaság” (*res publica Christiana*) kifejezés nyomatékosan, tízszer szerepel az orációban. A 15–16. századi humanista politikai nyelvhez tartozó fogalom tudatos hangsúlyozása talán a leglátványosabb jele, hogy Forgách miként tesz hitet a Habsburg-dinasztia univerzális törekvései mellett.³³

Összegzés

Forgách Ferenc gyászbeszéde nem csupán egy alkalmi retorikai teljesítmény, hanem egy tudatosan felépített kulturális-politikai üzenet. A klasszikus és keresztény hagyomány elemeit ötvözve olyan szöveget hozott létre, amely egyszerre tisztelgett Ferdinánd előtt és politikai programot közvetített. A cicerói és pliniusi toposzok, az antik erények rendszere, a történelmi példák és a „keresztény köztársaság” hangsúlyozása mind azt szolgálták, hogy az uralkodó alakját a római és keresztény eszményrendszer csúcsára emeljék. A beszéd így nem pusztán gyász kifejezése, hanem legitimációs és ideológiai nyilatkozat: a múlt tekintélyével igazolja a jelen hatalmát, és kijelöli a jövő irányát.

A váradi püspök számára nem a búcsúztatás, a siratás volt az elsődleges motiváció, hanem a nyilvánosság. Azt akarta, hogy olvassák: olvassa a király, olvassák a rendek, és olvassa az utókor. A szöveg így egy politikai program és egy beiktatási beszéd keveréke is, briliáns latin köntösben. Különösen annak fényében érdekes ez a gyászbeszéd formájába ültetett *hűségnyilatkozat*, hogy ismerjük Forgách későbbi munkásságát, ahol nyíltan kritikus hangot ütött meg a mindenkori Habsburg-kormányzattal szemben. Ez a későbbi éles kritika teszi igazán bizonyítottá, hogy az 1565-ös oráció nem az őszinte rajongás, meggondolatlan alattvalói hűség, hanem sokkal inkább a hidegfejű politikai racionalitás terméke volt. Az eszményítéssel nem kizárólag Ferdinánd dicsőségének szobrát kívánta beszédében megörökíteni, hanem megragadta a lehetőséget, hogy olyan elvárásokat fogalmazzon meg a leendő uralkodóval szemben, amelyeknek az elhunyt császár és király épphogy meg tudott felelni, Miksa esetében viszont jelentős részben nem volt több ez pusztán vágytól, reményről.

Schelhorn: *Amoenitates historiae ecclesiasticae et literariae* [...], Francofurti, Lipsiae. 1737. 679–692, 689.

³² Vö. Tusculumi eszmecsere.

³³ Vö. *Luise Schorn-Schutte*: *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*. München. 2000. 24.

Forgách Ferenc gyászbeszéde, amely I. Ferdinánd király gyászszertartásán hangzott el Bécsben, 1565. augusztus 5.³⁴

Felséges és győzhetetlen Császár, valamint Ti fenséges és méltóságos fejedelmek!

Számomra mindig az volt az első és igazán fontos, hogy minden tettem előtt először is az isteni segítséget és támogatást kérjem. Most is ezt tartom a legszükségesebbnek. Most ugyanis Ferdinánd császárról kell szólnom, felülmúlhatatlan és hihetetlen erényéről, a cselekedeteiről, valamint a keresztény közösségért tett igen nagy és számtalan érdemeiről. Ha mindezekhez magamat mérem, belátom, hogy sem a beszéd erejével, sem bőségevel nem bírok eléggé. Ezért az örökkévaló Istent, mindenek Atyját és Megőrzőjét hívom segítségül, hogy amíg az igen jámbor, áldott emlékű fejedelem kegyes végtisztességének eleget teszek, jelenlétével legyen hozám kegyes, hogy legfényesebb és legnagyobb erényeinek felidézésével Benneteket is e régi erények követésére tudjak buzdítani. E feladat teljesítése során egyúttal remélem azt is elérni, hogy velem együtt nem kevésbé ismeritek fel az atyai dicsőséget és jellemet fiában, a legnagyobb és legerősebb császárban, mint arcvonásait és megjelenését.³⁵ Ily fejedelem elvesztése miatti hiányt csillapítja, hogy bizvást remélhetitek Miksa uralkodása az egyetemes keresztény közösség birodalma számára boldog és szerencsés, az Ausztriai-ház számára dicsőséges, a közös ellenségeink számára pedig félelmes leend.

Elvesztettük Ferdinándot, ámbár tovább fog élni felséges és áldott, árván maradt utódában, olyanképpen, hogy halhatatlannak hihetnők. Igen, elvesztettük Ferdinándot, akiben az örökkévaló Isten egyedülként minden isteni és legfőbb adományt egybegyűjtött. Mindannyiunk imái által remélt és kívánt volt, hogy ezzel a fejedelemmel, a keresztény világ kormányzójával bár hosszabb ideig élhettünk volna, mert akkor egyedül az ő vezetése, erényei és szerencséje révén – senki másé által – remélhettünk volna, hogy véget vet annak a sokféle bajnak, amely hosszú ideje nyomaszt, és amely most is fenyegető árnyként lebeg felettünk.

Így, miközben erről a helyről kiváló dicsőségéről kell szólnom, korlátaim tudatában, tehetségem gyengeségét felismerve, mégis egyszerre habozva és körültekintéssel vállalkozom erre a feladatra. Oly sok hadjárat, háború és megpróbáltatás sorakozik előttem, amelyekkel a Birodalom végeit védelmezte és a keresztény név méltóságát fenntartotta. Bár nem remélhetem, hogy szavaimmal méltóképpen megőrkíthetem ezek nagyságát, mert bármilyen ékesszólás vagy szónoki mesterfogás is állna rendelkezésemre, soha nem lennék képes igazán megragadni és visszaadni teteteinek

³⁴ Forgacz, Franciscus: Oratio in funere ... Imp. Ferdinandi I. habita ... septima Augusti, 1565. in Templo D. Stephani. Viennae. 1565.

³⁵ Az atyai erények továbbélése az utódban a római császárkori legitimációs retorika jól ismert eleme, amely a hatalom erkölcsi folytonosságát hangsúlyozza; vö. Tacitus idealizált princeps-képével.

nagyságát, ugyanakkor abban bízom, hogy szívem lelkesedése elég világosan kifejezheti azt a hálát, amelyet iránta érzek. De egy ilyen súlyos és nehéz ügyben mégis az vigasztal, hogy oly férfiak előtt szólhatok, akiknek megadatott, hogy – ámbár ezek híre messzire terjedt –, mégis közelebbről lássák családi erényeit, rettenthetetlenségét, bölcsességét és lelkierejét. Remélem, elnézőek lesznek irántam. Így tehát kijelenthető, hogy aki azt képzei magáról, hogy tehetsége és szónoki készsége elegendő ahhoz, hogy szavakkal utolérje azt, amit ő cselekedetekkel véghezvitt, az nyilvánvalóan elfelejtette saját erejének határait, és nem ismeri fel sem a feladat nagyságát, sem azt, kik előtt beszél. Hiszen Ferdinánd halhatatlan és isteni erénye, veleszületett tehetségének ragyogása, leküzdhetetlen és magasztos lelkének ereje, vallásossága és bölcsessége már mélyen beivódott szívetekben – olyannyira, hogy semmiféle idő múlása nem tudja elhomályosítani. Ha pedig ezeket bárki szavakkal ki tudná fejezni, akkor az csak az lehetne, aki ugyanolyan fejedelem a beszéd művészetében, mint amilyen Ferdinánd volt a cselekvés birodalmában –, s aki így messze mindenkinél kitűnne az ékesszólás dicsőségében.

Ezek a gondolatok ugyan jól ismertek nekem – akár az ő köztársasáért³⁶ tett isteni és halhatatlan érdemeit szeretnénk átölelni lelkünkkel, akár azokat a jótéteményeket, amelyekkel engem személy szerint mindig gondoskodva megtisztelt és becsülettel ruházott fel –, mégsem egyetlen okból, hanem sokféle érzésből megindulva léptem szóra. Ezért remélem, senki sem fog kevélynek bélyegezni, amiért olyan feladatot vállaltam, amely erőmet messze meghaladja; sőt, azt gondoljátok majd, hogy ezt a csekély emlékművet, bármi legyen is, amelyet a legjobb és legszentebb fejedelem iránti tiszteletemül állítok, csakis azért hoztam létre, mert másképp már nem maradt mód számomra, hogy lelkem háláját kifejezzem, és ezt az emléket az utókornak megőrizzem.

Elvesztett számunkra Ferdinánd, de ha tetteire, ha lelke jámborságára, erkölcsi szentségére, élete folyására és gondolataira tekintünk, akkor ő eleget élt a dicsérethez és a dicsőséghez, így semmiképpen sem korai a halála, ha viszont a köztársaság jelenét a szörnyű és hatalmas ellenség okozta költséges háborút és károkat nézzük, akkor valóban idő előtt, sőt, a legalkalmatlanabb pillanatban veszítettük el. Ugyanis kétségtelenül a keresztény közösség szolgálatára született, és olyan magas és dicsó helyre került, hogy legyen, aki éberségével, bölcsességével és tanácsaival észrevegye és távol tartsa tőlünk a fenyegető bajokat. Ezért halála nem csupán személyes gyászunk, hanem közös veszteségünk. Olyan hatalmas, hogy könnyeinkkel, gyászunkkal, fájdalomunkkal kell kifejeznünk, és egy világos, látható emlékművet kell emelnünk a fájdalom mélységének tanúbizonyságául. Az ilyen kegyes kötelesség, bárki is legyen, mindenkitől elvárt, aki szülők jótéteményének köszönheti életét, hiszen nincs igazságosabb dolog, mint

³⁶ A *res publica Christiana* kifejezés a 15–16. századi humanista politikai nyelvben a keresztény világ egységes, vallási-politikai közösségét jelöli.

hogy könnyeinkkel és siralmunkkal fejezzük ki azt a fájdalmat, amelyet azok halála iránt érzünk, akiknek köszönhetően élvezhettük az életet.

Most egy olyan császár felett tisztelgünk, aki a legbátrabb, a legigazságosabb, a legbölcsebb volt; akit nem a szerencse vak kereke, hanem az isteni gondviselés emelt trónra;³⁷ nem a véletlen, hanem a legbölcsebb emberek egyhangú szavazata választott; nem nemesi előkelősége, hanem kiváló érényei tették méltóvá arra, hogy atyaként³⁸, vezérként, császárként irányítson annyi népet, nemzetséget és nemzetet. Családi érényeitől kezdve példájával arra ösztönözte sajátjait, hogy dicsőségre, becületre és halhatatlanságra törekedjenek; ellenségeit pedig bátorsága, lelkének ereje, vele született tekintélye, életmódja, hírneve és uralkodói méltósága révén félelemben tartotta. Mily szavakkal, mily szónoki erővel, az ékesszólás mily áradatával fejezhetnénk ki azt a lelki fájdalmat, amelyet elvesztése okozott?

Sőt, nem is ez az egyetlen oka gyászunknak, más, még nagyobb és még igazságosabb okok is vannak. Hiszen a gyermekek sem csupán azért tisztelik szüleiket, mert tőlük kapták az életet, növekedést és neveltetést, az erkölcsi alapokat, hanem azért is, mert érzik: szüleik végtelenül jóindulattal viseltetnek irántuk, egyedülálló szeretettel ölelik őket magukhoz, és szemük fényében látják, hogy valóban szeretve vannak. Így mi is, Ferdinánd császár, gyászoljuk elvesztésedet, mert mindazt, amit gyermekek szüleiktől remélhetnek, bőven megadtad nekünk: csodálatos szeretettel, nagylelkűséggel és jósággal öleltél magadhoz; tanácsaiddal és bölcsességgel gyakran megóvtál és megvédtél minket. De, ami mindenek fölött áll: oly nagy volt irántunk való gondoskodásod, szereteted és különleges ragaszkodásod, hogy olybá tűntél, mintha azért uralkodnál, hogy az emberek érényeid miatt tiszteljenek és féljenek. És hogy méltóságodat soha el ne veszítsed, atyaként viselkedtél, aki végtelenül jóindulatú, lágy természetű, kedves, könnyed és gyengéd erkölcsi jellemmel rendelkezik. És akit ezért nem csendes kívánságokkal, hanem mindenki örömeivel és lelkes kiáltásaival kísérték otthon és a nyilvánosság előtt is, bármerre jártál.

Amikor pedig én Ferdinánd halhatatlan és isteni dicséreteiről kezdek szólni, úgy látom, nem azt az utat kell választanom, mint amelyet azok szoktak követni, akik az igen jeles embereket és királyokat magasztalják. Ők ugyanis oly sokat beszélnek az ősök nemes származásáról, hadi dicsőségeikről, győzelmeikről és diadalmeneteikről, hogy a dicsőség legnagyobb részét ősük érdemeiről, magukra azokra terelik, akiket dicsérni akarnak, ami nyilvánvalóan helytelen.

Ferdinánd azonban bölcsen úgy ítélte meg, hogy az ősök dicsősége csupán dísz a leszármazottaknak, s bár neki valóban nagy örökös dicsőség jutott ősitől, mégis azt tartotta, hogy ezt a dicsőséget nem csupán öröklés

³⁷ Az uralkodói legitimitáció hangsúlyozása (nem a szerencse, hanem az isteni gondviselés és a közösség egyetértése emeli trónra) a római császárkori panegyrikus hagyományra utal; vö. *Plinius Minor*: Panegyricus. Traianus dicsőítése.

³⁸ Vö. *Plinius Minor*: Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 2.

útján kapta, hanem kiváló érényeinek és különleges érdemeinek is köszönheti, amelyeket akkor is megszerzett volna, ha bármilyen más helyzetben születik. Emlékezett ugyanis arra, hogy mily előkelő családból született, amelyben a legkiválóbb hadvezérek, nagy királyok és császárok virultak, akik a földön és a tengeren hatalmas tetteket vittek véghez. Dédapját Frigyes³⁹, nagyapját Miksát⁴⁰, apját Fülöpöt⁴¹, testvérét Károlyt⁴², azt a Károlyt, aki nem csupán saját korának, hanem minden korok legnagyobb és legbátrabb császára volt, mindannyiukat házi dicsőségének és dicséretének forrásaként tisztelte.

Ezek az emlékek azonban nem büszkeséget, hanem ösztönzést és tüzet gyújtottak lelkében, hogy nagy tettekre törekedjen, mintha nem saját családjával, hanem idegenekkel vetélkedne a dicsőségért. És ezt a legkevésbé sem rejtette véka alá valóban, már kiskorától kezdve úgy viselkedett, hogy ne csupán azt mutassa meg: szerencséje révén egy nagy házból származik, hanem azt is: méltó arra, hogy abból a házból származzék, mivel lelkét a legnemesebb műveltséggel, a legmagasabb érényekkel gazdagította, s ez már nem a szerencse, hanem a kiváló jellem jele.

Amikor a katolikus király Ferdinánd⁴³ eltávozott, testvére, Károlyra hagyta igen kiterjedt királyságait Spanyolországban, Galliában, Belgiumban, Itáliában és az Újvilág birodalmában. Ő pedig még egészen fiatalon Noricum⁴⁴, Karniola⁴⁵, és Ausztria mellett az atyai birtokok örökségét Pannóniával és a Cseh Királysággal növelte, hozzáátéve az illíreket és markománokat.⁴⁶ Ezt pedig nem az ősök dicsősége, hanem Ferdinánd saját kiváló érénye érdemelte ki, hiszen a népek egyhangú, hihetetlenül nagy támogatása emelte trónra, hogy világosan látszódjon: ez a dicsőség nem a múlté, hanem az ő jelenéé. Valójában Ferdinándban, ami – úgy vélem – egyikötök számára sem ismeretlen, minden olyan tulajdonság összpontosult, amelyek a legnagyobb uralkodóknak a népek szeretetét és hűségét megnyerik; de különösen csodálatos emberiessége és egyedülálló nagylelkűsége ragyogott ki belőle. Ez utóbbi olyannyira mértéktelennek tűnt, hogy könnyen látható volt, nem a szerencse ajándéka volt ez neki, még ha minden gazdagságát is rázúdította volna, hanem belső természetéből, lelke mélyéről fakadt, olyan erőből, amelyet semmi sem tudott korlátozni. Olyan volt, mintha valamely Isten formálta volna meg őt, és az égből küldte volna le, hogy az emberek ügyeit irányítsa. Ezért választották őt a világkerekség legelőkelőbb tanácsában a rómaiak királyává a fejedelmek egyhangú szavazata, sőt az egész nép

³⁹ III. Frigyes (1415–1493), római császár.

⁴⁰ I. Miksa (1459–1519), római császár.

⁴¹ Szép Fülöp (1478–1506), Burgundia hercege.

⁴² V. Károly (1500–1558), római császár, spanyol király.

⁴³ II. Ferdinánd (1452–1516), aragóniai, spanyol király.

⁴⁴ Ausztria egy részének római kori elnevezése.

⁴⁵ Az egykori Krajna tartomány, a mai Szlovénia.

⁴⁶ Az illír a horvátok, a markomann a morvák humanista antikizáló megnevezése.

lelkes kívánsága által is, és Aachenben, az ősök szokása szerint, a legmagasabb méltóság jeleivel ruházták fel, mint aki a keresztény közösség számára boldogságot, jóságot és szerencsét hoz.

Valóban az volt mindig is az Ausztriai ház őseinek erénye, hogy a legmagasabb kitüntetések a legnagyobb erények előzték meg, a nagy tettek várták a nagy becsületet, s a hírnév messze túlmutatott a reményeken is. De Ferdinándban valami még ennél is kiválóbb és szebb volt: bár ifjú korában már olyan nagy méltóságra emelkedett, valamint gazdag, előkelő királyságokhoz jutott, mégsem lett gőgös, nem emelte magát mások fölé, pedig épp ez az életkor, amikor az ember könnyen elragadtatja magát, és nehezen engedelmeskedik a bölcsességnek. Sőt, annak ellenére, hogy a sors oly nagy hatalmat adott neki, csodálatos mértékletességgel és komolysággal tudta azt megőrizni.

És itt szeretnék külön is figyelmeztetni benneteket, nehogy valaki azt higgye, hogy a szónokok szokásos túlzásai miatt vagy a dicséret nagyobbá tétele érdekében mondom, hogy ő volt a királyok legkegyelmesebbje, legenyhébb szívűje, és különleges mértékletességgel és igazságossággal viseltetett mindenki iránt. Nem! Úgy kell értenetek szavaimat, hogy valóban így volt, különösen akkor, amikor a legfelsőbb hatalom gyakorlásában az igazságszolgáltatás feladatai várták. Mert azt gondolom, hogy a legkevésbé sem szabad elhallgatni, amikor az igazságtételről és a bűnösök felelősségre vonásáról volt szó, senki sem volt szigorúbb nála a gonosztevők megbüntetésében, senki sem határozottabb és komolyabb, de soha nem volt kegyetlen. Egyetlen ember sem szenvedett tőle igazságtalanul, és bár szigorú volt, a kegyetlenség teljesen idegen volt tőle.⁴⁷

Milyenek voltak hát cselekedetei, amikor már oly hatalmas méltóságra emelkedett, és birodalmát irányította? Amikor a legnagyobb királyok egymás ellen súlyos háborúkat vívtak, Hispániát, Galliát, Itáliát folyamatos csapások, tűzvészek és pusztítások sújtották, amikor a törökök zsarnoka félelmetes seregeivel, hatalmas vagyonával és elviselhetetlen erejével fenyegette a keresztény népeket, romlásukra, pusztulásukra készülődött? Amikor úgymond egyetlen város⁴⁸ lerontása révén, amely a keresztény közösség egyetlen és legerősebb fellegvára volt, már közvetlenül fenyegette a német birodalmat, Itáliát Galliát és az egész keresztény világot, egyedül a törhetetlen lelkű Ferdinánd volt, aki a gonoszok hatalmas tömegével szemben erőt gyűjtött egy olyan válsághelyzetben, amelyben mindenki más megingott, ő azonban nem habozva, hanem a legnagyobb gyorsasággal cselekedett, ahogy azt a helyzet megkívánta. Így mentette meg minket a nagy csapástól, és saját dicsőségével elhárította a keresztény világtól a szörnyű megaláztatást és gyaláztatot. Így, amikor a leghatalmasabb és legádázabb ellenség Pannónián keresztül kétszázezer embert zúdított Ausztriára, és

⁴⁷ A nem kegyetlen szigor formulája klasszikus cicerói toposz, amely az igazságos uralkodói hatalom erkölcsi korlátait jelöli; vö. *Cicero: A kötelességekről* I, 88.

⁴⁸ Forgách Bécs 1529-es ostromára utal.

úgy tűnt, hogy az igen szorosan ostromlott várost akár erőszakkal, akár félelemmel hamarosan hatalmába keríti, visszavágott, feltörte az ostromot, és nagyobb félelemmel és megaláztatással hajtotta menekülésre őket, mint ahogy kezdeti lendületükkel és bátorsággal jöttek, majd igen szégyenletes visszavonulásra kényszerítette őket Illyrián keresztül Trákiába.

Kérlek benneteket, hallgatóság, emlékezzétek vissza, mily háborúkat vívott később Ferdinánd, mert nem tervezzük, hogy mindent egyenként felsoroljuk, amelyhez az előttem álló napok kevésbé a szükségesnél, hangom, erőm elfogyna, mielőtt befejezném. Mily lelki nagysága, micsoda erénye, mily okossága volt, amikor a keresztény közösség egyedüli legvitézebb védelmezőjeként a teljes Kelet leghatalmasabb zarnoka ellen kiállt, hol maga és sajátjai igen nagy költségeivel, hol pedig maga is a legnagyobb veszélyeket vállalva. Mert nem az az igazi dicsőség, ha valaki sok háborút vívott, a legnagyobb városokat foglalta el, tartományokat, királyságokat hódított meg, vagy birodalmakat tett birtokává, hanem ha sajátjai boldogulásáért, hazája szabadságáért, az igazságos ügyért kénytelen indított háborúban képes volt védekezni és kitűnőként sajátjait dicséretesen megóvni.⁴⁹ Így az athéniak körében nem csupán Miltiadész⁵⁰, Themisztoklész⁵¹, Periklész⁵² neve volt híres, hanem Kodrosz⁵³ királyé is, a lacedaemonok⁵⁴ közül a Leónidász⁵⁵ emléke ugyanolyan tiszteletben állt, mint Lüszaandrosz⁵⁶ és Agészilaosz⁵⁷, akik a népük biztonságaért vívott csatában haltak meg.⁵⁸

Igaz háború pedig nem az, amelyet dicsőségvágy, gyűlölet vagy a hatalom iránti kegyetlen sóvárgás vezérel, és amelynek célja a Birodalom határainak kiterjesztése, hanem az, amely csak a sajátjaink védelmére szolgál, és csak azoknak okoz pusztulást, akik maguk kezdték a támadást. Míg más nagy királyok győzelmeiket és diadalmeneteiket dicsekvően hirdetik,

⁴⁹ A háború erkölcsi igazolása mint védekező, szükségszerű és közösségvédő cselekvés az augustinusi *bellum iustum* tanára vezethető vissza; vö. *Augustinus*: Az Isten városáról. XIX. (De civitate Dei)

⁵⁰ Miltiadész (Kr. e. 555/550–489) a marathóni csata győztes hadvezére.

⁵¹ Themisztoklész (Kr. e. 525–460) a szalamiszi csatában vezetésével győzték le az athéniak a perzsákat.

⁵² Periklész (Kr. e. 495–429) Athén aranykorának kiemelkedő politikusa.

⁵³ Athén mitikus királya (Kr. e. XI. sz.), aki a legenda szerint egy jóslat miatt feláldozta életét városa védelmében.

⁵⁴ Spártaiak.

⁵⁵ Leónidász (Kr. e. 540–480) az ókori Spárta legendás királya, Thermopülánál a perzsák ellen vívott csatában esett el.

⁵⁶ Lüszaandrosz (Kr. e. ?–395) a spártai flotta parancsnoka, Athén legyőzője, a thébaiak ellen harcolva esett el.

⁵⁷ II. Agészilaosz (Kr. e. 399–360) perzsák ellen harcoló spártai király.

⁵⁸ Az antik hadvezérekre és államférfiakra való utalások a humanista exemplum-hagyomány részei; vö. *Plutarkhosz*: Párhuzamos életrajzok (Vitae parallelae).

egyúttal azt is bevallják: gyűlölet és hatalomvágy vezérelte őket, és épp ezért a keresztény közösséget folytonos csapásokkal szinte teljes pusztulásig sodorták. Ferdinánd viszont azt a dicsőséget választotta, amelyet a jó emberek egyhangú ítélete, a hírnév és az örök halhatatlanság igaz, szilárd dicsőségként követ, elismeréssel jutalmaz. Gondolatok csak el, milyen sors várt volna a keresztény közösségre, ha az a szörnyeteg, a legkegyetlenebb és legvadabb ellenség Pannónia szorosait, amelyek eddig visszatartották, áttörte volna, miközben a keresztény királyok egymás ellen viaskodnak gyűlöletben és háborúban, az egész Kelet pedig hatalmas seregeivel ránk zúdul!

Ezért kell úgy ítélnetek, hogy annyi és olyan nagy Ferdinánd jótéteménye és érdeme irántatok, mint amennyire félnetek kellett volna a rossztól, csapásoktól, pusztulástól, városok lerombolásától, hacsak ő erénye révén el nem hártotta volna őket a fejetektől. Neki, egyedül neki – aki valóban hazája atyja, valóban császár, valóban a keresztény név védelmezője – köszönhetjük azt, hogy élünk, hogy élvezhetjük hazánkat, gyermekeinket, házastársunkat, és mindazt, ami az életben kedves. Milyen utat nem járt be, milyen tanácsot nem fontolgatott, milyen eszközt nem próbált meg, hogy a keresztény királyok lelkeiben békét teremtsen, megszüntesse a magán acsarkodásokat, és így közös erővel szállhassanak szembe azzal az ellenséggel, aki romlásunkra készült? Hogy a keresztény világból eltávolítsák a nagy gyalázatot, és a Birodalom méltósága visszanyerje ősi dicsőségét és becsületét? Ebből következik, hogy neki az örök dicséret jár, a többi keresztény király viszont igen nagy szégyenükre gyalázatot érdemel. Tőlük ugyanis a rossz sors irigykedve megtagadta azt a biztos dicsőséget, amelyet ez az egyetlen császár megszerzett: a tisztas békét, a nyugalmat, a biztonságot és a határok kiterjesztését. Mindenki elhagyta őt a dolgok ily válságos helyzetében, azért ő mégsem hagyta el sajátjait. Harminchét éven át tartó állandó éberségben, mint egy őrszem, úgy viselkedett, hogy remélhető: fia, Miksa, atyja dicsőségének nyomdokain haladva, nemcsak Pannóniából, hanem egész Trákiából is kiűzi majd azt az ellenséget, aki a keresztény fejedelmek szétszakadását kihasználva tört ránk erőivel, és a Boszporuszon túlra fogja űzni.

Miközben oly nagy volt bátorsága, lelkierője, valamint hadi ügyekben az eredményessége, a béke művészetében, a vallásban, a halhatatlan Isten iránti jámborságban is páratlanul kiválóan jeleskedett. Mert ki is lenne szentebb nála? Ki őrizte állhatatosabban és nagyobb dicsérettel a szent szertartásokat, az áldozatokat, a nyilvános és magán imákat? Soha semmit sem kezdett el úgy, addig nem vállalkozott semmire, hogy előbb ne kérte volna az isteni jószág jeleit, és soha semmit sem fejezett be anélkül, hogy ne hívta volna segítségül az örök Isten pártfogását. Emlékeztetnem kell rá, hogy amikor most ezt a szent helyet, a legfelsőbb Istennek ezt a házát, ezeket a padosorokat szemlélem, látom, amint Ferdinánd maga térdel itt, mély sóhajokkal, szívből fakadó imákkal könyörögve az égieknek a ti

biztonságotokért és épségetekért, s ha lehetett volna, lehozta volna magával az égből Isten kegyelmét rátok és ügyeitekre.

Ki ne tudná, milyen sok erőfeszítést tett a vallási vita rendezéséért, ezért az ügyért, amely minden másnál fontosabb és súlyosabb? A megoldására mennyi munkát és buzgalmat fektetett, milyen érvekkel, milyen hosszútávú béketervekkel, és milyen egyetértés szerzőjeként lépett fel? Látjuk, hogy a keresztény közösség milyen nagy kárt szenvedett attól, hogy ennyiféle hitnézet igázta le az emberek elméjét. Hiszen rossz elveszíteni vagyunkat vagy szüleinket, száműzetésbe üzetni, házastárstól, gyermekektől elszakítani, vagy rabszolgaságba hurcoltatni, de mindennél súlyosabb, ha örök üdvösségünk forog kockán, örök kárhozat fenyeget, és megfosztanak attól az örök és halhatatlan élettől, amelyet a boldogok a mennyben élveznek, és amelyet a legjobb és a legáldottabb végként ígértek számunkra.

Így a kegyes és vallásos császár minden nyilvános és magánbeszélgetés során, amikor a gyakran gyűlésre hívta a fejedelmeket, hogy véget vessenek a nézeteltérésnek, egy dolgot kívánt, azon gondolkodott, minden erejét, teljes elméjét arra állította, hogy miután az atyák zsinatát⁵⁹ összehívták az egész keresztény világban végre visszaállítsa számunkra a vágyott békét és nyugalmat. Úgy vélte, ez egy módon lesz lehetséges, hogy közös tárgyalással, a fejedelmek és a szabad városok összefogásával viselhető a közös ellenség elleni, legfőképpen a köztársaság hasznára és méltóságára üdvös háború. Ugyanakkor a törvények betartásában, az ítéletek szigorában, az erkölcsi fegyelem fenntartásában olyannyira szigorú volt, hogy soha nem engedett utat a gyűlöletnek, személyes bosszúnak vagy vágyakozásnak, pedig ezek könnyen eluralkodnak sokak lelkén. A hatalmát isteni kegyességgel és emberi együttérzéssel mérsékelte. Hiszen a legfőbb erény az uralkodókban, különösen a nagy királyokban, akik nagy birodalmakat kormányoznak az, hogy példát állítva a bűnösöket megbüntessék, de saját lelküket ne szennyezzék gyűlölettel vagy haraggal.

Ily módon elismerheted, hogy Ferdinánd, kinek szívében az igazság szolgálatának kötelessége lakozik, mindezt magában bírja, s legbelsőbb valóját és vérét sem sajnálja a legkegyetlenebb ellenség ellen föláldozni. Bizony ennek az egy embernek, erényének és bölcsességének köszönheted, hogy nem hajtottad meg nyakadat a legkeserűbb szolgaság igája alatt, amikor Ázsia és Afrika minden erejével a legkegyetlenebb ellenség zúdult rád. Ugyanő lesz a megtorlód és megmentőd mindazon dolgokban, amelyeket elveszítettél, hiszen ha nem hagyta volna e dicsőséget teljes épségben fiára, a legnagyobb és legvitézebb császárra, akkor reményünk soha nem maradt volna meg oly szilárdan, mint most. Soha sem adott pedig atyja nálad fényesebb bizonyosságát buzgóságának és jóakaratának. Hiszen ő az egyetlen, aki téged, mikor meginogsz, megtart, mikor elesel, fölsegít; aki a szétzakítottat és megosztottat képes megerősíteni és újra egyesíteni, legyen

⁵⁹ Trienti Zsinat (1545–1563).

bár szükség a legnagyobb erényre és lelki nagyságra, vagy a hadművészet legfőbb tudására. Ezt a jótéteményt, amelyet irántad ily nagy mértékben tanúsított, nemcsak most kell hálás szívvel elismerned, hanem a jövőben is meg kell őrizned ugyanazzal a hűséggel és állhatatossággal, önként támogatva e nagy király dicső törekvéseit az egész ország egyesített erejével.

Ferdinándban minden más erény virágzott, amelyek méltóak a legfelsőbb fejedelemhez és királyhoz, másrészt a benne rejlő természet szerinti jószág is kivételes és kiváló volt: okosságának egyedülálló ereje, vele egyenértékű emlékezőtehetsége, csodálatos beszédkeztsége, bármit ki tudott fejezni, amit csak akart. Mind ezekhez társultak tanulmányai, a legnagyobb ügyek hasznára szolgált a tudományok gyakorlatával, a dolgok sokoldalú átgondolásával, a jogtudósok és filozófusok előírásainak ismeretével, mindezt gyakran művelt emberktől kutakodva, érdeklődve, kérdezősködve, nagy buzgalmat tanúsított a történelem tanulmányozásában és azon dolgok megismerésében, amelyeket az ősök dicsőséggel tettek. Étkezések során, és amikor a lelki felüdülést kíván komolyabb ügyek miatt, nagy örömet lelte különféle és csodálatra méltó dolgok felidézésében, s maga is mindig szívesen mesélt új és meglepő híreket. Az anyatejjel együtt itta a spanyol nyelvet, gyakrabban használta a latint, a franciában pedig, amelyet ugyanúgy bírt, felettebb gyönyörködött, a németet pedig különösen folyékonyan és bőségesen beszélte.⁶⁰

Bőkezű és jólelkű mindig mindenki mással szemben, de mindenkélt azokkal szemben, akiknek érdemei önmagukban is jelesek és bizonyítottak, soha nem késlekedett a jutalommal, mert úgy vélte, a tévovázás és késlekedés csökkenti és lealacsonyítja az adomány értékét. És miközben segített másoknak, példát is mutatott: mások is bátrabban törekedtek a jeles tettekre, ha látták, hogy erényt jutalmaznak. A hízelgőket, a falánkság és az élvezetek rabjait, főleg ha ezek más súlyosabb gyalázatra vezettek engesztelhetetlenül gyűlölte. A királyság főhivatalait, méltóságait, a nagyobb hivatalokat soha sem kegyből adta, hanem mind ezeket egyedül az erényre való tekintettel osztotta szét, mégpedig nem azoknak, akik gazdagok vagy nemesek voltak, hanem azoknak jutatta, akik kitűntek életük ártatlanságával és feddhetetlenségével.⁶¹

Így tehát valóban úgy élte folyamatosan az életét haláláig, mintha bizonyosság lenne benne: a menny kapuja nyitva áll előtte. Az utolsó napját ehhez méltóan dicséretes bátorsággal és állhatatossággal zárta.⁶² Mivel

⁶⁰ A Habsburg-udvarban járatos humanista, Nicolaus Mameranus szerint „magyarul, csehül és szlávul” is értett. Vö. *Ernst Laubach*: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 733.

⁶¹ A fenti megállapítás valós tényeken nyugszik. Ferdinand körül lévő tanácsadók túlnyomóan valóban művelt, gyakran alacsony származású, világlátott, humanistaként meghatározható, nyitott emberek voltak. Vö. *Almásy G.*: A respublica litteraria i. m. 12; *Ernst Laubach*: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 19–28.

⁶² Az uralkodó halálának nyugodt, tudatos elfogadása a keresztény mellett a klaszikus és sztoikus hagyományban is az erényes élet beteljesüléseként jelenik meg:

ugyanis már július 24-én végzetes láz ragadta el, és hosszasan küszködött, Szent Jakab napján⁶³, amelyet Spanyolország patrónusaként különösen tisztelt, és amit előre megjósolt, hogy élete utolsó napja lesz, békésen elhunyt. Sok nappal korábban, amikor szokásához híven nyugodt szívvel és tiszta lelkiismerettel fogadta az Eucharisziát, sokszor szólt komolyan és bőségesen a mulandó életről. Azt mondta, boldogan távozik, hogy Szent Jakabbal együtt az égbe juthasson, akit hazája védőszentjeként mélyen tisztelt. Ha tehát azt mondjuk boldogoknak és szerencséseknek, akik jó és szent életet éltek, és szent halállal távoztak, akkor mit mondjunk egy ilyen császárról, aki életét az erények mindenféle nemével, kegyességgel, vallássossággal, szentséggel oly dicséretesen töltötte meg, és halálával is példát mutatott bátorságból és hitből? Hinnünk kell, hogy senki nem lehet oly vad, senki sem oly barbár, oly makacs és minden bűnnel és utálatossággal megátalkodott elméjében, akit ne érintene meg, ne javítana meg egy ilyen boldog halál látványa, és aki ezután ne az élet jobb berendezése felé fordítaná elméjét, hogy hódoljon a hitnek, vallásnak, kötelességnek.

Oly vitéz férfit veszítettünk el, oly nagy királyt, vezért, császárt veszítettünk el, akinek vezetése alatt a keresztény közösség jövője biztosított volt, ezért gyászoljuk hát ezt a nagy veszteséget, ne csupán gyászruhában, hanem siralmunkkal és könnyeinkkel, amennyire csak az emberi fájdalom mélységét egyáltalán kifejezni lehet.

De legyen nekünk a legnagyobb vigaszul e rosszban, hogy nem halt ki az a nemes erény, amely benne élt, és amelynek emléke örökké lelkünkhez kötődik. Él az tovább a császári fiúban, aki ugyanolyan nagylelkű, bátor és erényes, életkorát meghaladó virágzó bölcsességgel, testi és lelki erővel, dicsőséggel a viselt dolgokban, amelyek visszatükrözik nekünk atyja emberségét, kegyességét és szelídségét, és hogy túlélik hasonló erényű fiai, nehogy kénytelenek legyünk összeomlani, miután ilyen nagy sebet ejtettek rajtunk.

De ne legyen ez számunkra a fájdalom egyetlen oka, fakasszon könnyeket belőlünk az is, hogy el lett szakítva gyermekei ölelésétől az, akit nem a természet, hanem az akarat, a lélek, a meggondolás tette szülővé. Mert a jámborság legszentebb neve illeti őt, aki gyermekeiként szeretett minket, oltalmazott, támogatott, védett, aki magát veszedelembé sodorva háritotta el a minket fenyegető biztos pusztulást, vereséget és halált, aki a Birodalom fenségével, dicsőséggel, nemességgel, a legnagyobb és leghíresebb királyokkal, mint sajátjaival és mint egyenrangú élt, aki egyszerre volt a gazemberek bűneinek legkeményebb bosszúállója, de az is, aki a legszelídebb szelídséggel, egyedülálló emberséggel és hihetetlen igazságossággal járt el velük szemben.

---

vö. *Cicero*: Tusculumi eszmecsere; *Seneca*: A bölcs állhatatossága (De constantia sapientis).

⁶³ Július 25.

Többet is szándékoztam mondani, Hallgatóim, ha egyáltalán volna a beszédnek oly nagy bősége, ami felérhet Ferdinánd dicséretével, de a fájdalom és a könnyek elárasztanak, és nem engednek tovább beszélni. Ezért maradék időmet a gyásznak, a sírásnak és a könnyeknek szentelem, és befejezem ezt a beszédet, amelyből soha nem lenne elég Ferdinánd dicséretére, de én, ahogy tudtam, teljesítettem kötelességemet.

Beszéltem.